

АНДРЕЄВ В.М.

**ВІКТОР ПЕТРОВ: НАРИСИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
БІОГРАФІЇ ВЧЕНОГО. – Дніпропетровськ:**

Герда, 2012. – 476 с. (серія «Dniproviana»)

Генерація українських гуманітаріїв 1920-х рр. чомусь асоціюється з ностальгійним присмаком, духовним піднесенням, інтелектуальною розкутістю і, заразом, із незбагненим болісним почуттям чогось назавжди втраченого, загубленого й змарнованого... Недаремно С.Підгайний нарід покоління науковців міжвоєнної доби емним і досить точним означенням – недостріляні. Утім, інтелектуальні біографії та творчі практики навіть фізично вцілілих учених спотворив, викривив та деформував безжальний тоталі-

тарний молох, який поховав численні задуми, проекти, плани з обсягу української думки, а багатьох прирік на тривалі еміграційні поневіряння. Відтак в уяві постає ціла низка яскравих і самобутніх інтелектуалів 1920-х рр. – О.Баранович, Й.Гермайзе, К.Грушевська, В.Дубровський, П.Клименко, О.Оглоблин, Л.Окіншевич, В.Романовський, М.Ткаченко, К.Штепа та чимало інших. До цієї ж генерації поза межами радянського кордону належали такі знані дослідники, як М.Антонович, І.Борщак, В.Заїкин, Т.Коструба, Б.Крупницький, С.Наріжний, Д.Олянич, Є.Онацький, В.Січинський, Д.Чижевський та ін. Покоління двадцятих могло дати українській соціогуманітаристиці настільки багато, що мимоволі постає спокуса переміститися на «заборонену територію» й спроектувати інші сценарії наукового життя за більш сприятливих соціокультурних обставин і передумов. Зокрема, до цього спонукає монографія сучасного історика Віталія Андреева, присвячена біографії Віктора Петрова – химерного й загадкового інтелектуала, котра чудово демонструє як величезні й, на превеликий жаль, утрачені можливості, так і незвичайні здобутки тієї самобутньої генерації 1920-х рр.

Біографія Віктора Платоновича Петрова (1894–1969 рр.), більше знаною на чужині як В.Бер, Домонтович та Плят, містить такі цікаві та захоплюючі повороти долі, котрі могли б скласти неповторну сюжетну канву як для карколомного детективу чи пригодницької кінострічки, так і витонченого філософського або культурологічного есе. Проте жанр, котрий В.Андреев обрав для своєї монографії, поза будь-яким сумнівом має переваги, найголовніша з яких – можливість простежити й відтворити перебіг різних життєвих сценаріїв на тлі широкої палітри інтелектуального та культурного буття. Тим паче, що В.Петров інтригує, точніше зачаровує своїми численними життєвими, соціальними і культурними ролями: письменник та літературознавець, філософ й археолог, етнограф і фольклорист, редактор та перекладач,

адміністратор-керівник академічної інституції й досвідчений польовий дослідник, радянський агент та офіцер окупаційної служби пропаганди й інтелектуал-емігрант. Б.Крупницький свого часу назвав полемічну манеру В.Петрова «методом заперечень», хоч практику суцільних «заперечень» варто поширити на різні стилі його життя, кожен з яких немовби виключає/спростовує чи, навпаки, доповнює попередній.

Така багатоманітність та синкретичність ролей нав'язує суперечливість і розмитість потенційних фабул його біографії. Отож автор монографії здебільшого репрезентує ті сюжети, котрі пов'язані з В.Петровим як гуманітарієм, зокрема на ниві української історіографії. Вочевидь, про цей зріз біографії В.Петрова написано порівняно небагато, незважаючи на справжній масштаб цього вченого.

Передусім це етнографічні, фольклористичні й редакторські практики, з якими пов'язане входження В.Петрова в українську гуманітаристику, зокрема його діяльність як керівника Етнографічної комісії ВУАН та етнографічної експедиції з вивчення дніпровського лоцманства в 1927–1929 рр. Зауважимо, що своєрідні культурні рефлексії В.Петрова щодо побудови Дніпрельстану й пов'язані з ними наукові студії споглядаємо на сторінках його літературних творів. Власне, перетікання розмаїтих дослідницьких устремлінь і спостережень із проблемного поля науки у простір літературних експериментів, до того ж оздоблених психологічними, провокативними, еротичними й інтимними мотивами, є специфічною рисою стилю мислення В.Петрова. Недаремно його проза про визначних українських романтиків ХІХ ст. – М.Костомарова («Аліна й Костомаров») та П.Куліша («Романи Куліша») має не тільки неабияку літературно-естетичну цінність, але й сповнена численними науковими рефлексіями стосовно культурної доби романтизму, котрі досі неоцінені належним чином.

Протягом 1920-х рр. проступають і літературознавчі, мовознавчі та філософські практики В.Петрова, котрі висвітлюють і по-новому репрезентують чимало відомих письменників та вчених (Марко Вовчок, М.Гоголь, М.Зеров, М.Коцюбинський, Леся Українка, О.Потебня, М.Рильський, П.Филипович, Т.Шевченко й ін.). За слушним висловом В.Андреева, герої В.Петрова – диваки й маргінали, які шукають виходу з украй складної і напруженої, часом доведеної до критичної межі екзистенційної ситуації. Приміром, студії В.Петрова відкривають Г.Сковороду як преромантика та представляють самотній світ уявлень і почувань «мандрівного філософа», котрі нав'язують антропологічний вимір його творчості. Зазначимо, що автор монографії вміло нюансує різноманітні практики В.Петрова, показує креативність, іноді дотепність і несподіваність поворотів його мислення, зокрема самоіронію, показне фіґлярство та бутафорський епатаж у манері повсякденної поведінки цього українського інтелектуала.

Нова ситуація на зламі 1920–1930-х рр. примушує В.Петрова до писань «нового» жанру – т.зв. «покаянних текстів», в яких він виступає із «самовикриттям» власних дослідницьких «прорахунків», точніше «гріхів», зокрема «спростовує» здобутки своїх попередніх студій, присвячених П.Кулішу. Схоже,

що розкручений маховик репресій змусив В.Петрова мігрувати на інші, більш «безпечні» предметні поля тогочасної «пролетарсько-селянської науки» – археологію й історію матеріальної культури. За іронією долі, як зауважує В.Андреев, В.Петров упродовж 1930-х рр. виступає як автор «викривальних» праць, присвячених німецькій археології та глибоко «занурюється» в побут і світосприйняття первісної людини, публікує кон'юнктурну повість про М.Щорса і, водночас, пише «у стил» автобіографічний роман «Доктор Серафікус», який вирізняється глибокими психологічними саморефлексіями. Твір був видрукований лише 1947 р. на еміграції, справивши великий культурний резонанс. Видається, що ця парадоксальність чи подвійне буття В.Петрова, котрий, здається, за будь-яких життєвих ситуацій та обставин залишався «людиною у собі», продукує позірну алогічність і водночас прагматичну спрямованість його дослідницьких та творчих практик. Саме ці сюжети не тільки простежуються автором студії, а й подаються на розмаїтому культурному та інтелектуальному тлі тодішньої епохи.

Та ще цікавіше виглядають життєві повороти В.Петрова, заарештованого 1938 р. і звільненого менш, ніж за два тижні. В.Андреев припускає, що саме тоді розпочалася співпраця науковця з органами держбезпеки. Відтак 1941 р. колишній арештований робить майже фантастичний, з огляду на радянські реалії, кар'єрний стрибок. Він не тільки обіймає посаду директора Інституту українського фольклору АН УРСР, а й висувається на обрання дійсним членом Академії наук!

Ще одне дивовижне перетворення відбувається під час німецько-радянської війни, коли «військовий перекладач» Червоної армії раптово перетворюється на «зрадника Батьківщини» і, заразом, стає радянським агентом й офіцером окупаційної служби пропаганди, який відіграє доволі специфічну роль у політичних колах української еміграції. Утім, незважаючи на тодішні лихоліття та мандрівні обставини, зумовлені перебігом великої війни, В.Петров пише численні статті антирадянської спрямованості, зокрема про репресованих українських учених і діячів, низку оповідань та один із найвідоміших романів української літератури першої половини ХХ ст. – «Без ґрунту». Більше того, у його публікаціях воєнної доби висувається низка цікавих ідей і припущень. Такою, скажімо, була думка В.Петрова про існування на території Південної України «варварських» варіантів античної культури як своєрідного вислідку елліністичних часів.

Завершення Другої світової війни переносить провідного героя монографії В.Андреева на «Планету Ді-Пі» (назва одного з найвідоміших романів У.Самчука про «таборовий період» чи епоху «переміщених осіб» в історії української повоєнної еміграції 1945–1951 рр.). Післявоєнні побутові обставини, таборові поневіряння та відносно ліберальні умови життя вигнанців із різних країн у західних зонах окупації Німеччини спонукають В.Петрова вбратися у нові «шати» – діяча й співорганізатора Мистецького українського руху (МУР), що був своєрідною аналогією і водночас масштабною культурною провокацією щодо незабутньої Вільної академії пролетарської літератури, яка постала на хвилі революційного романтизму 1920-х рр. Не випадково виникнення МУР

спричинило не тільки потужний внутрішній конфлікт у самій асоціації, а й каталізувало та розпалило змагання за лініями давніх «розколів» у середовищі української еміграції, зокрема між «галичанами» і «східняками», «націоналістами» й «демократами», «лібералами» та «соціалістами» тощо. Вочевидь, МУР став визначним, хоч і досить суперечливим явищем «епохи ді-пі».

Водночас В.Бер-Домонтович посів становище блискучого та, мабуть, найвідомішого есеїста часів «еміграційного ренесансу» (одна з назв «таборової доби»), писання якого обіймають коло злободенних історико-філософських, культурно-антропологічних і мистецько-літературних проблем. Саме ці публікації створили В.Петрову той славнозвісний ореол інтелектуала-попередника знакових західних течій, який вишлекав означення його постаті як «українського Фуко» (І.Фізер). У ті роки В.Петров виступає й у ролі авторитарного редактора-упорядника низки відомих видань – альманаху «Мур», часопису «Арка» та збірника «Хорс», а також викладає в низці вищих навчальних закладів української еміграції та ін. В.Андреев слушно порівнює контексти історіософських поглядів В.Петрова, зокрема його концепцію історичних епох, з ідеями М.Бердяєва, А.Тойнбі, З.Фройда, М.Фуко, Ф.Шміта, О.Шпенглера, візіями екзистенціалістів та персоналістів. Видається, що до цього кола варто долучити ще й іншого представника генерації 1920-х рр. – Д.Чижевського, гуманітарія-енциклопедиста, автора відомої студії «Культурно-історичні епохи» (Аугсбург, 1948 р.).

Із таємничого зникнення В.Петрова зі свого мюнхенського помешкання у квітні 1949 р. розпочалася «друга радянська доба» в його біографії, яку автор праці метафорично називає «інтелектуал у тіні». Причому на еміграції до середини 1950-х рр. припускали, що В.Бера-Домонтовича викрала радянська спецслужба чи вбили бандерівці. Відтоді розпочався процес повторного входження, точніше нової «прописки» В.Петрова в радянському науковому світі, котрий В.Андреев представляє як складний і тернистий шлях, сповнений «підводних рифів». Відтак улітку 1950 р. В.Петров стає молодшим науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури АН СРСР у Москві, позаяк він був позбавлений усіх наукових звань як «зрадник». Так розпочався процес змагання В.Петрова з радянською академічною бюрократією, котру втілював сумнозвісний ВАК СРСР, за повернення наукового ступеня доктора філологічних наук (1930 р.), що тривав майже 17 років. Отож 72-річний здобувач, де-факто вчений європейського і навіть світового масштабу, не тільки нарівні з зеленими аспірантами складає кандидатські іспити, а й пише автореферат кандидатської дисертації, яку, врешті-решт, захищає як докторську! Це був останній прижиттєвий тріумф українського інтелектуала в радянському театрі абсурду. Тим більше, що незважаючи на публікацію кількох монографій ученого значна частина його творчого доробку «другої радянської доби» так і залишилася у вигляді рукописів та підготовчих матеріалів.

Невипадково окремим рефреном в архітектоніці монографії В.Андреева прописані скіфські сюжети, які посідають поважне місце в інтелектуальній біографії В.Петрова: іраномовність та походження скіфів, їх генеалогічна легенда, етнокультурний і господарський поділ Скіфії, державність та ін.

Насамкінець автор студії зауважує, що оригінальний підхід В.Петрова до скіфського етносу хоч і не здобув підтримки поміж радянських науковців, але ніким не спростований і до сьогодні. Своєрідним додатком до «скіфської частини» біографії В.Петрова слугує репринтне відтворення його монографії «Скіфи: Мова і етнос» (Київ, 1968 р.).

Загалом книга В.Андреева приваблює як окресленими сюжетними лініями, так і легкістю авторського викладу, попри висвітлення й представлення дослідницьких практик В.Петрова з досить складною і специфічною термінологією, що перетинає різноманітні предметні поля (археології, етнографії, фольклористики, лінгвістики, філософії, культурології, літератури, мовознавства та ін.). До того ж, представлена монографія вперше вводить до наукового обігу чималий пласт фактографічного матеріалу, який досі був невідомий широкому колу фахівців. Привертає увагу й вишукане мистецьке оформлення, ба навіть зразкова культура видання студії В.Андреева, що радше є щасливим винятком, аніж правилом для видавничих практик на обширах сучасної наукової книги в нашій країні.

І все ж авторові не вдалося однаково повно висвітлити всі дослідницькі практики В.Петрова, зокрема з обсягу мовознавства, історії політичних і правових учень. Не повною мірою реконструйовано такий біографічний сегмент, як співробітництво з органами НКВС та розвідницька діяльність. Подальших студій потребує еволюція політичних поглядів ученого, а також чинників формування його української ідентичності. До вад книги, на сторінках якої згадуються щонайменше сотні імен та чимало різноманітних проблемних аспектів, слід віднести й брак іменного, а в ідеалі – предметного покажчика.

Зрештою, монографія В.Андреева продукує чимало цікавих думок, асоціацій, вражень і спостережень, зокрема вона вкотре змушує замислитися стосовно понівеченої долі яскравої генерації українських інтелектуалів 1920-х рр. та їх загубленої/втраченої спадщини.

О.В.Ясь (Київ)